

УДК 101.9 : 37.091.4 М.В. Гоголь
<http://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212701>
orcid.org/0000-0002-4635-4643
orcid.org/0000-0002-4314-8676

Сергій Шейко, Олена Колодій

ШЕЙКО Сергій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – історія української та російської філософії, філософія науки та освіти.

КОЛОДІЙ Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів – історія української педагогічної думки, теорія та методика виховання.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТЯНСЬКИХ ІДЕЙ М.В. ГОГОЛЯ (КРИТИЧНО- ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

У статті подається критично-порівняльний аналіз особливостей формування філософсько-освітянських ідей М.В.Гоголя в його ранніх науково-публіцистичних працях. Визначені філософсько-освітянські ідеї письменника, що в подальшому були взяті на озброєння українськими та європейськими педагогами та втілені в практичну освітянську діяльність у процесі формування університетської освіти в Україні першої половини ХІХ століття. Важливим є той факт, що самостійна розробка М.В. Гоголем філософсько-освітянської проблематики розвивалася паралельно і майже в один історичний час із філософськими узагальненнями творців західноєвропейської університетської освіти початку ХІХ століття – в Німеччині – Вільгельмом фон Гумбольдтом та в Англії – Джоном Генрі Ньюменом.

М.В. Гоголь доводить необхідність поєднувати у процесі педагогічної діяльності глибоку змістовність відповідного навчального предмета з педагогічною майстерністю, продуманою

методикою викладання, що містить у собі національно-історичний та світоглядно-виховний потенціал. Ця ідея – органічної єдності об'єктивної змістовності та суб'єктивної методи викладання є самостійним доробком молодого українського науковця-педагога, класика світової літератури XIX століття. При цілісному розгортанні основних етапів розвитку громадянської історії її необхідно доповнити окремими науковими дослідженнями з історії становлення національних держав і суспільств, що складають суттєвий механізм повної історії людства.

М.В. Гоголь послідовно дотримується принципів географічного детермінізму в поясненні історичних подій та загального характеру спрямованості розвитку окремих націй, суспільств та держав. Саме на географію покладає надії мислитель в поясненні особливого характеру соціальних змін у сучасному світі та практичні аспекти життя народів.

Філософсько-освітянські ідеї М.В. Гоголя складають відповідну основу історичного розвитку вітчизняної освіти. Їх зміст є самостійним, але в той же час відповідає сучасним йому розробкам передової філософсько-педагогічної думки Західної Європи. Особливо виділяється стержнева філософсько-освітянська ідея діалектичної єдності історичного змісту освіти та її суб'єктивно-педагогічних форм втілення.

Ключові слова: філософія освіти, ідеї освіти, М.В. Гоголь, об'єктивна змістовність, суб'єктивна метода викладання, В. фон Гумбольдт, педагогічна майстерність, Д.Г. Ньюмен, університетська освіта, лекційна цілісність, розвиток історичної науки, особливості історії українського народу, географічний детермінізм, історичне пізнання, національна філософія, українська нація, європейська обережність, азіатська безтурботливість.

Актуальність теми. Сучасні питання реформування освітянської діяльності в Україні викликані практичним входженням до європейського освітянського простору, стосуються глибокого осмислення історичних коренів становлення вітчизняної педагогічної думки, відповідного психологічного супроводу та визначення загальної мети, ідеї освіти, що становить предмет дослідження окремої галузі гуманітарного знання – філософії освіти.

Мета статті полягає у розкритті основних положень реконструкції теоретико-культурологічних засад сучасної філософії освіти, що вимагає суттєвого дослідження національно-історичних особливостей формування філософсько-освітянських ідей у духовній культурі України першої половини XIX століття.

При цьому в нагоді постає дослідження ранньої науково-публіцистичної спадщини М.В. Гоголя. За досить уважного вивчення окремих теоретико-освітнянських положень М.В. Гоголя в його ранніх науково-популярних працях, котрі входять до збірки «Арабески», спостерігаємо глибоке філософсько-світоглядне та методологічне їх наповнення, що свідчить про великий науковий інтерес автора до формування теорії та практики сучасної йому європейської освіти. Визначені філософсько-освітнянські ідеї письменника в подальшому їх розвитку були взяті на озброєння українськими та європейськими педагогами та втілені в практичну освітянську діяльність, як на рівні загальноосвітньої школи, так і в процесі формування університетської освіти в Україні першої половини XIX століття.

Цікавим є той факт, що самостійна розробка М.В. Гоголем філософсько-освітнянської проблематики розвивалася паралельно і майже в один історичний час із філософськими узагальненнями творців західноєвропейської університетської освіти початку XIX століття – в Німеччині – Вільгельмом фон Гумбольдтом та в Англії – Джоном Генрі Ньюменом.

У невеликій за обсягом статті, присвяченій викладанню загальної історії, М.В. Гоголь доводить про необхідність поєднувати у процесі педагогічної діяльності глибоку змістовність відповідного навчального предмета з педагогічною майстерністю, продуманою методикою викладання, що містить у собі національно-історичний та світоглядно-виховний потенціал. Ця ідея – органічної єдності об'єктивної змістовності та суб'єктивної методи викладання є самостійним доробком молодого українського науковця-педагога, а пізніше класика світової літератури. Принцип єдності об'єктивного та суб'єктивного в сфері освітянської діяльності на початку XIX століття був започаткований фундатором, творцем Берлінського університету Вільгельмом фон Гумбольдтом, який доводив, що головне завдання вищих наукових закладів – «поєднати у собі об'єктивну науку із суб'єктивною освітою, а ззовні – повну шкільну освіту з першими кроками самостійного навчання». У такому освітянському середовищі пануватимуть «принципи самотності та свободи» (Гумбольдт, 2002, с. 25).

М.В. Гоголь, створюючи загальний план викладання гуманітарних наук в університеті – історії та географії, велику увагу приділяє педагогічним методам викладання. Він констатує той факт, що слово професора має бути захоплюючим, «вогненним», саме в цьому полягає педагогічна майстерність викладача. Лектор повинен великою мірою оволодівати увагою слухачів. «Якщо хоч один із них може віддатися під час лекції стороннім думкам, то вся провина впаде на професора:

він не зумів бути таким цікавим, щоб покорити власною волею навіть думки слухачів» (Гоголь, 1978, с. 42).

До негараздів викладання український мислитель відносить сухе, в'яле, схоластичне слово професора, в якому відсутня будь яка жива істина, котра не дає думкам слухачів розсіпатися на окремі зернини. Такого професора не врятує навіть його надумана «високовченість», його ніколи не будуть уважно слухати студенти. Ніякі його ствердження не матимуть впливу на аудиторію, оскільки на думку М.В. Гоголя, вік новоотриманих істин має відповідати часу «ентузіазму і сильних потрясінь», тобто молодому віку студентів. Якщо ж молода людина не отримає відповідної зацікавленості від лектора, наставника, тоді студентів можуть зачарувати фальшиві думки, що мають «блискучий і привабливий» зовнішній вираз. Вони миттєво спрямують формую особистість в іншому напрямку і нададуть йому абсолютно хибне вираження. Про це саме казав у свій час німецький філософ-освітянин В. фон Гумбольдт: «...характер людини змінить лише та наука, коріння якої сягає людської душі, чії зерна впали у внутрішнє» (Гумбольдт, 2002, с. 27). Ця риса властива будь-якій «національній вдачі» – чи слов'янській, чи німецькій.

Далі в своїх роздумах про педагогічну майстерність М.В. Гоголь додає, що коли професор характеризується у читанні власних лекцій ще й недосконалою «шкільною метою», схоластичними мертвими правилами викладання, тоді він не має розумових зусиль довести юному допитливому розуму слухачів, що постійно знаходиться в процесі становлення, відповідної змістовності та сутності лекційного матеріалу. Студенти до такого горе-професора розпочинають відноситися з внутрішнім презирством, діють йому наперекір, супроти, навіть самі «священні слова» істини в його устах перетворюються для них в незначні думки, що не сприймаються і не схвалюються загалом.

Навпроти, дослідник англійської університетської освіти Д.Г. Ньюмен, оцінюючи внесок професорів-наставників молоді античної доби, вказував на те, що студент «побачив на власні очі, почув на власні вуха, запам'ятав у полоні симпатії, а не вичитав з книжки, і було тією освітою, яку давали Атени». Це насамперед, присутність живого Платона. «Навіть якщо б молодий чужинець не побачив нічого, крім живого Платона, що дихав і рухався, не відвідав жодної лекції, він все одно отримав би якусь мірку освіти і мав би про що розповісти внукам. Атени – це територія, царство філософії» (Ньюмен, 2002, с. 60-61).

М.В. Гоголь у своїй статті доводить, що вік слухачів, котрі здобувають вищу освіту є часом сильних вражень, тому потрібно всю свою духовну силу та лекційну майстерність, «власну захопливість»

перетворити в творчий ентузіазм внутрішнього сприйняття на прекрасну та благородну справу удосконалення особистості. Переконання та знання професора повинні бути такими сильними, виведеними із самої внутрішньої природи, щоб його слухачі самі «розгледіли істину до того, коли він впевнено вкаже на неї». (Гоголь, 1978, с. 43). Сама манера висловлювання наставника повинна бути часом піднесеною, «побуджувати до високих думок», але разом з тим має бути простою і зрозумілою для кожного хто навчається.

Подібне визначення педагогічної лекційної майстерності професора-наставника М.В. Гоголем перегукується із розумінням місії професора у творчості теоретика англійської університетської освіти Д.Г. Ньюмена, котрий зазначав, що професор має бути «велемовним, перетворюється на місіонера, демонструючи свою науку в як найповнішому та найпривабливішому вигляді, завзято передаючи її іншим та запалюючи вогник власної пристрасті у грудях слухачів. Це оселя мудрості, світоч світу, посланник віри, *alma mater* молоді генерації». (Ньюмен, 2002, с. 44).

М.В. Гоголь запевняє, що в освітянській діяльності органічно поєднується науковий злет із простотою викладання. Так, професор неповинен бути задоволений тим, що його дехто розуміє, «його повинні розуміти всі». Важливою умовою донесення умоспоглядових істин має бути діалектичне поєднання ідеальних абстрактних понять із предметною даністю. Філософське сприйняття реальності не повинно бути досить ускладненим, оскільки за наявності великої кількості теоретичних предметів немає завжди можливості утримати весь зміст знання в абстрактній мисленнєвій формі. Молодий мислитель наполягає, що викладання абстрактної істини не повинно бути відірване від практичної дійсності, щоб більш бути зрозумілим потрібно педагогу користуватися методом порівняння.

Крім того кожна лекція професора повинна мати «цілісність і вважатися закінченою», для слухачів вона має бути «стрункою поемою». Кожен студент із самого початку викладення лекційного матеріалу повинен наперед зрозуміти її змістовний процес і загальний висновок, вона поєднує в собі поставлену мету і цілісність. Такий підхід до теорії навчання стосується, перш за все, викладанням гуманітарних дисциплін – загальної історії та географії.

З цією метою М.В. Гоголь розробляє власний план викладання. З самого початку необхідно довести слухачам ескіз всієї історії людства в її нерозривній єдності з метою освоєння всього «механізму історії». Подібна методика необхідна для цілісного розгортання та зв'язку основних етапів розвитку історії людства. У подальшому викладенні

змісту загальної громадянської історії має бути доповнення окремих наукових досліджень з історії становлення національних держав і суспільств, що складають суттєвий механізм повної історії людства.

Молодий філософ-освітянин запевняє, що природно та сама «повнота, як і та сама цілість» історичного знання повинна бути очевидною в огляді кожного окремого історичного випадку. Потрібно розглядати історичний процес в загальному розвитку, тобто із самого початку до кінця, «як він утворився ..., яким чином досяг теперішнього вигляду... та як на його місці утворилося нове, що прийняло від попереднього» (Гоголь, 1978, с. 49). Предмет історичної науки є досить значним, але її найважливіший намір ухвалити все людство повній картині його становлення – від самого першопочаткового стану до вдосконаленості теперішньої епохи. Історія народів світу роз'єднана часом, випадковістю, географічними обставинами, проте на теоретичному рівні вона повинна мати «одне струнке ціле», складати одну величну повну поему. «Всі події світу повинні бути так тісно пов'язані між собою і чіплятися одне за друге, як кільця в ланцюжку» (Гоголь, 1978, с. 40).

Створення загальної цілісності знання – головна тенденція історичних досліджень М.В. Гоголя, якій властиві не лише прояви філософської систематизації та романтичний дух універсальності, але й спрямування соціально-історичних досліджень відомих професіоналів-істориків. На думку письменника саме історик М.М. Карамзін являє собою надзвичайний таланти дослідника та систематизатора вітчизняних історичних фактів та процесів. «От про кого з наших письменників можна сказати, що він весь виконав обов'язок, нічого не зарив у землю і на дані йому п'ять талантів істинно приніс інші п'ять. М.М. Карамзін перший показав, що письменник може бути в нас незалежний і ушанований рівно всіма, як знаменитий громадянин у державі» (Гоголь, 1978, с. 232).

М.В. Гоголь послідовно дотримується принципів географічного детермінізму в поясненні історичних подій та загального характеру спрямованості розвитку окремих націй, суспільств та держав. Саме на географію покладає надії мислитель в поясненні особливого характеру соціальних змін у сучасному світі та практичні аспекти життя народів. Конкретніше, саме положення землі, відповідний ландшафт, гірська місцевість впливала на діяльність окремих націй, формувала духовно-моральні засади існування, звичаї, життєві удачі та закони. Саме географічні обставини дозволяють розглянути як «формується правління» народів, «положення землі» сприяє змінам, а їх нерозуміння неминуче може викликати «несчастя на народ» (Гоголь, 1978, с. 41-42).

Формування освіченої висококультурної особистості неможливе без об'єктивного викладу змісту гуманітарного знання, насамперед історії та географії. Проте цього недостатньо. Потрібно глибоко опанувати суб'єктивні основи педагогічної майстерності, психологічної мотивації процесу навчання і виховання. У ранніх науково-публіцистичних статтях М.В. Гоголь звертає велику увагу на розробку загальної мети, ідеї та теоретичних основ освітянської діяльності, що становить зміст філософсько-освітянської проблематики. Формування педагогічної теорії неможливе без глибокого її філософського осмислення, а в свою чергу національна філософія розпочинає свій внутрішній розвиток на основі суттєвого пізнання історії формування власного народу.

М.В. Гоголь доводить, що схематизм викладення історичного знання, залежний в свою чергу від методи німецької філософії, приречений на невдачу. Послідовно впроваджуючи ідею єдності системи та її структурних елементів в процесі освоєння історичного минулого народів, український мислитель в статті «Погляд на формування Малоросії» доводить національно-культурні особливості історії розвитку українського народу. М.В. Гоголь намагається довести, що на формування України великі впливи мало її географічне положення, оскільки «від виду землі залежить образ життя і навіть характер народу». Територія України географічно межує полем, рівниною, з усіх сторін являє відкрити місцевість. Як би хоч із однієї сторони був природний кордон «із гір чи моря – і народ, що посилюється тут, утримав би своє політичне буття, сформував би окрему державу» (Гоголь, 1978, с. 57-59).

Відкрита беззахисна українська земля була територією спустошення і набігів загарбників, вона «угноєна кістками, утучнена кров'ю». Це була земля страху і на ній міг утворитися тільки «народ розпачливий», для якого все життя було повито і «викохано війною». В умовах нескінчених війн за власну національну незалежність сформувався народ, котрий має власний непоборний характер, так би мовити «колорит на всю Україну». Цей народ під іменем козаків складає одне із «чудових явищ європейської історії».

Аналізуючи козаччину М.В. Гоголь стверджує, що в ній можна побачити «зародки політичного тіла», основу характеру народу, який із самого початку має за головну мету існування – воювати з невірними та зберегти чистоту своєї релігії. Козаччина отримала один загальний характер і національність, а «шабля і плуг здружилися між собою і були у кожного селянина» (Гоголь, 1978, с. 61). У процесі формування української нації чітко визначилися дві різнохарактерні стихії: «європейська обережність і азіатська безтурботливість», простодушність і хитрість, надзвичайно сильна діяльність та велика лінь і млість, потяг

до розвитку та до вдосконалення – а проте «бажання виглядати зневажливим до всякого вдосконалення».

М.В. Гоголь, досліджуючи формування української національності, стверджує, що вона знаходиться в самій духовності народу. Так, аналізуючи українські пісні, він доводить, що вони мають історичний характер, не можуть бути відірвані хоч на мить від життя завжди відповідають історичному часу та властивому стану життя. М.В. Гоголь як науковець уважно слідкує за розвитком історичних досліджень минулого України. У праці «Вибрані місця із переписки з друзями» письменник вважає, що автор українських історичних досліджень П.О. Куліш має чимало гідностей, «квітчастий склад і велике знання вдачі і звичаїв Малої Росії говорять про те, що він міг би прекрасно написати історію цієї землі» (Гоголь, 1978, с. 408).

Висновки. Філософсько-освітянські ідеї М.В. Гоголя складають відповідну основу історичного розвитку вітчизняної освіти. Їх зміст є самостійним, але в той же час відповідає сучасним йому розробкам передової філософсько-педагогічної думки Західної Європи. Особливо виділяється стержнева філософсько-освітянська ідея діалектичної єдності історичного змісту освіти та її суб'єктивно-педагогічних форм втілення. У загально-філософському розумінні розвиток наукового знання М.В. Гоголь запевняє, що вітчизняна наука ще не розроблена в якості повного цілого, ще не намітилися проєкти об'єднання її в цільне міцне ядро. Проте наука у нас «неодмінно дійде до свого вищого значення і вразить самою сутністю, а не базіканням викладача, його даром розповідати, або ж застосуваннями до того, що цікавить моду... якими намагаються зробити науку загальноприйнятною. Вона вразить своїм живим духом, з неї ж вихідним, і цим тільки стане доступною усім: і простій людині, і не простій людині» (Гоголь, 1978, с. 384).

У наступних дослідженнях філософсько-освітянські ідеї М.В. Гоголя отримали системний розвиток у творчості як українських так і західноєвропейських філософів і педагогів ХІХ століття, а також поклали початок філософсько-історичному аналізу освітянської практики в Україні ХІХ – початку ХХ століть.

Список використаних джерел

- Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 7 т. Москва: «Художественная литература», 1978. Т. 6. 559 с.
- Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні. *Ідея Університету*: антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська. Львів : Літопис, 2002 С. 23–33.
- Ньюмен Д. Г. Ідея Університету *Ідея Університету*: антологія / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська. Львів : Літопис, 2002 С. 37–64.

- Попович М. В. Микола Гоголь: роман-есе. Київ : Молодь, 1989. 208 с.
Шейко С. В. Національні та загальногромадянські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні. *Вища освіта України*. Київ : Інститут вищої освіти АПН України, 2005. Вип. 3 (17). С. 32–35.

References

- Gogol', N. V. (1978). *Sobranie sochinenij* [Collected Works] (Vol. 6.). Moskva: "Hudozhestvennaja literatura" [in Russian].
- Humboldt, V. (2002). Pro vnutrishniu ta zovnishniu orhanizatsiiu vyshchyykh naukovyykh zakladiv u Berlini [On the internal and external organization of higher scientific institutions in Berlin]. In *Ideia Universytetu: antolohiia* [The idea of the University: anthology] (pp. 23-33). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Niumen, D. H. (2002). Ideia Universytetu [The idea of the University]. In *Ideia Universytetu: antolohiia* [The idea of the University: anthology] (pp. 37-64). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Popovych, M. V. (1989). *Mykola Hohol: roman-ese* [Nikolai Gogol: a novel-essay]. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
- Sheiko, S. V. (2005). Natsionalni ta zahalnohromadianski zasady reformuvannia suchasnoi vyshchoi osvity v Ukraini [National and civic principles of reforming modern higher education in Ukraine]. In *Vyshcha osvita Ukrainy* [Higher education in Ukraine] (Vol. 3 (17), pp. 32-35). Kyiv: Instytut vyshchoi osvity APN Ukrainy [in Ukrainian].

Shejko S. V., Kolodiy O. S.

PECULIARITIES OF FORMATION OF PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL IDEAS M.V. GOGOL (CRITICAL-COMPARATIVE ANALYSIS)

The article presents a critical-comparative analysis of the peculiarities of the formation of philosophical and educational ideas of M.V. Gogol in his early scientific and journalistic works. The philosophical and educational ideas of the writer, which were subsequently adopted by Ukrainian and European educators, and embodied in practical educational activities in the process of forming university education in Ukraine in the first half of the nineteenth century, were identified. It is important fact that the independent development of M.V. Gogol's philosophical and educational issues developed in parallel and at almost one historical time with the philosophical generalizations of the creators of Western European university education in the early nineteenth century – in Germany – William von Humboldt and in England – John Henry Newman.

M.V. Gogol proves the need to combine in the process of pedagogical activities the deep content of the relevant subject with pedagogical skill, thoughtful teaching methods, which includes national historical and ideological and educational potential. This idea – the organic unity of objective content and subjective teaching methods is an independent achievement of a young Ukrainian scholar-teacher, a classic of 19th-century world literature. In the complete unfolding of the basic

stages of the development of civil history, it must be supplemented with separate scientific studies on the history of formation of nation-states and societies, which constitute the essential mechanism of the complete history of mankind.

M.V. Gogol consistently adheres to the principles of geographical determinism in explaining historical events and the general nature of the development of individual nations, societies and states. It is the geography that puts the hopes of the thinker in explaining the special nature of social change in the modern world and the practical aspects of the people life.

Philosophical and educational ideas of Gogol form an appropriate basis for the historical development of national education. Their content is independent, but at the same time it corresponds to the contemporary development of advanced philosophical and pedagogical thought of Western Europe. Particularly prominent is the core philosophical and educational idea of the dialectical unity of the historical content of education and its subjective and pedagogical forms of embodiment.

Key words: *philosophy of education, ideas of education, M.V. Gogol, Objective Content, Subjective Method of Teaching, V. von Humboldt, Pedagogical Skills, D.G. Newman, university education, lecture integrity, the development of historical science, features of the history of the Ukrainian people, geographical determinism, historical knowledge, national philosophy, Ukrainian nation, European care, Asian carelessness.*